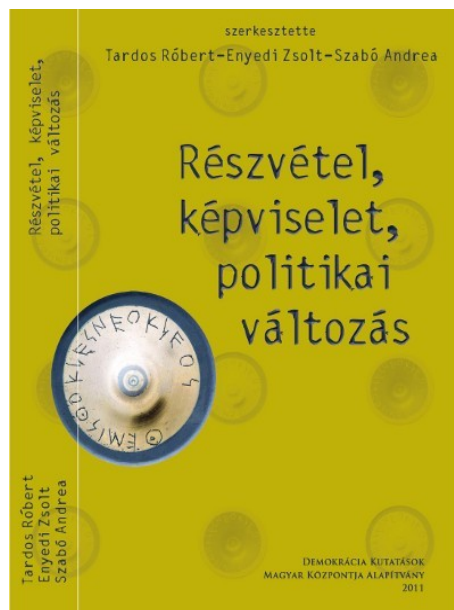

Ilonszki Gabriella: *Képviselési szerepek, politikai intézmények, képviselési deficit. Két évtized változásai.*

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):
Részvétel, képviselés, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 267-290. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

Ilonszki Gabriella

KÉPVISELETI SZEREPEK, POLITIKAI INTÉZMÉNYEK, KÉPVISELETI DEFICIT. KÉT ÉVTIZED VÁLTOZÁSAI

A KÉPVISELETI SZEREP FOGALMA

Nem vállalkozik könnyű feladatra, aki a rendszerváltás utáni két évtized parlamenti képviselőinek szerepfelfogására és főleg annak változására vagy állandóságára keresi a magyarázatot. Ez alatt az idő alatt megváltozott a képviselők köre, és átalakultak azok az intézmények, amelyek döntöttek a képviselők helyzete és szerepeik szempontjából. Különösen a pártkonsolidáció, a végrehajtó hatalom erősödése és a képviselők professzionalizációja tekinthetők a képviseleti szerepeket leginkább befolyásoló tényezőknél. Joggal tesszük fel a kérdést: ennek nyomán az utóbbi két évtized során változtak-e képviseleti szerepek is? Ehhez elengedhetetlen annak tisztázása, hogy egyáltalán miként konstruálható meg a képviseleti szerep fogalma: véleményeket, attitűdöket takar-e csupán, vagy segít a képviselők politikai rendszerben elfoglalt helyének megértésében, összekapcsolja a politikai rendszer jellemzőit és a képviselők szereptulajdonságait, így kiegészíti, bővíti a politikai rendszer működéséről szóló tudásunkat? Az írás szándéka szerint ez utóbbi irányt követi, igyekszik összekötni a képviseleti szerep alakulását a politikai rendszer folyamataival. Megkerülhetetlen ennek kapcsán a képviseleti deficit problémája, amely egyre nagyobb teret foglal el a politikai elemzésekben. Megerősíthető-e a képviseleti deficit tézise a képviseleti szerepek húsz évet áttekintő elemzésével?

E kérdések mentén először az alkalmazandó képviseleti szerep fogalmát határozzuk meg, majd három alfejezetben tekintjük át a képviseleti szerepek (át)alakulását. Elsőként a gyors szereptanulás okaira keressük a magyarázatot, majd a politikai intézményi változások és a pozicionális változások hatását vizsgáljuk, végül igyekszünk olyan szereptípusokat megalkotni – immár a legutóbbi, 2010-es választásokra vonatkozóan –, amelyek bizonyítják a szerep fogalom relevanciáját és a politikai rendszer fontos vonásaihoz való kapcsolódását. A következtetésben kitérünk arra, hogy az így kialakított szereptipológia és a vallott képviseleti szerepek módosítják-e a képviseleti deficitre vonatkozó általános vélekedést.

A szerepfelfogás értelmezését hazánkban alapvetően meghatározza a változó intézményi feltételrendszer. A változás hatása a képviselői szerepfelfogásokra ritkán volt, lehetett tárgya az elemzéseknek, elsősorban azért, mert

konzolidált demokráciákban folytak a képviseletre vonatkozó vizsgálódások, de azért is, mert sokszor még ott sem mindig összehasonlíthatóak az eredmények (Andeweg 1997, Saalfeld–Müller 1997). Az eltérő kérdések, eltérő megközelítések esetlegessé tették az összehasonlítást. Sajnos ez Magyarországon sincs másként. A szűkös erőforrások nem tették lehetővé, hogy rendszeresen és módszeresen vizsgáljuk a képviseleti szerepeket, a mostani írásból is látszik, hogy vannak idő- és kérdésbeli hiátusok is.¹ Ennek ellenére összehasonlító szempontból éppen a változásból következő potenciális hatás (vagy annak elmaradása) lehet a magyarországi eset egyik érdemi hozzájárulása a szerepirodalom nemzetközi kutatásához is, hiszen annak egyik fontos kérdése, hogy a szerep mennyire állandó. Mikor állandósulnak és egyáltalán milyen gyorsan alakulnak ki a képviseleti szerepek? A szerepfelfogás konkrét helyzetekhez és intézményi körülményekhez kötött inkább, vagy vannak olyan állandó részei, amelyeket ezek a változó feltételek nem befolyásolnak?

A képviseletiszerep-felfogás a képviselőknek azokhoz a csoportokhoz való viszonyát írja le, amely csoportok véleményét és érdekeit potenciálisan közvetíthetik a parlamenti arénába, ahol aztán ezeket a véleményeket és érdekeket a legjobb tudásuk szerint képviselniük kell és felelősséggel tartoznak megvalósításukért. Hogyan látják a képviselők ezt a képviseleti kapcsolatot? A kapcsolat iránya és ereje iránymutató lehet a politikai rendszer egyes működési elveinek megértése szempontjából is: például a pártokat, érdekcsoportokat, a választókat stb. gondolják-e képviselni a parlamentben ülők? Ez a kérdés azonban elválaszthatatlan két további kérdéstől. Elsődlegesen attól, hogy mi strukturálja ezeket a vélekedéseket, milyen szempontok, okok alapján alakulnak ki ezek a vélemények; illetve attól, hogy milyen következményekkel járnak e vélekedések, és elválnak-e egymástól vagy éppen összekapcsolódnak a képviseletről alkotott vélemények, illetve maga a képviselői tevékenység. Vagyis: milyen képviseleti kapcsolatot gondolnak fenntartani, és azt konkrét és esetlegesen konfliktusos helyzetben miként érvényesítik a képviselők?

A szerep és a viselkedés kapcsolatára a szakirodalom szinte teljes egészé kitér, sokszor hiányérzetet hagyva maga után. Elsődlegesen igaz ez a klasszikus szerepirodalomra. A hatvanas, hetvenes évek kutatásai (Wahlke et al. 1962, Eulau–Wahlke 1978) szerint elsősorban a viselkedési normák alkotják meg a szerepeket („*the concept of role refers to precisely those behavioral*

¹ Az írás a következő felvételekre épít:

A felvétel időpontja	A felvétel módszere	A válaszadók száma	Projekt
1992. tavasz	postai kérdőív	117	DKMK
1999. tavasz	postai kérdőív	97	Soros, OSRSS
2007. tavasz	ftf (<i>facet to face</i>) interjú	80	FP6 (INTUNE)
2009. tavasz	ftf interjú	100	PARTIREP (FUB)
2010. nyár	ftf interjú	240	DKMKA MVP

A következőkben a felvétel dátumát jelöljük hivatkozásként.

uniformities of regularities which constitute the institution” – Wahlke et al. 1962, 10), és szinte megbonthatatlan a kapcsolat a szerep és a konkrét viselkedés között. Ez az irodalom alakította ki a képviseleti stílus és a képviseleti fókusz közötti distinkciót. Az előbbi arra vonatkozik, hogy mekkora szabadsága van, illetve mekkora kötöttséget érez a képviselő feladatai ellátása során (ez a jól ismert szabad, illetve kötött mandátumfelfogás); az utóbbi pedig arra, hogy milyen csoportok képviseletét véli ellátni. E két dimenzió össze is függ, hiszen például a szabad mandátum (szerep)felfogást hirdető *trustee* (megbízott) feltehetően kevésbé véli úgy, hogy választóközvetét vagy pártját kellene képviselnie. Valami ennél általánosabbra, az ország állampolgáira vetíti rá képviseleti tevékenységének fókuszát. Ezzel szemben a *delegate* (küldött) nagyobb valószínűséggel gondolja valamely konkrét csoport képviselőjének magát, és érvényesíti ezt szerepfelfogásában. A képviseleti szerep közvetlenül magyarázó változóként való felfogása azonban rendre megbicsaklik a konkrét viselkedésekkel való összevetés során. Emiatt olykor maga a képviseleti szerep is az elfelejtendő fogalmak kategóriájába került, a képviselői attitűdök, szerepértelmezések valóságartartalma és relevanciája megkérdőjeleződött. Az alapvetően USA-indíttatású és az amerikai politikai rendszerben gyökerező szerepirodalom elsősorban a pártelvűség és a parlamenti kormányzás európai gyakorlatával szembesülve került zárójelbe.

Az értelmezés tekintetében áttörést jelentett a neoinstitucionalizmus és elsődlegesen Kaare Strøm írása (1997), aki – számolva az intézményi környezet jelentőségével – a szerepeket az intézmények által kondicionált viselkedési stratégiáknak tekinti (*behavioural strategies conditioned by the institutional framework*) (i. m., 157). Vagyis bár ez a szerepértelmezés utal arra, hogy a képviselő az elérendő célok és meglévő erőforrások mentén alakítja szerepét, a szerep mégsem maga a cselekvés, hanem a *céleléshez kalkulált stratégiai elképzelések összessége*. Eszerint a képviselők olyan szerepeket vállalnak fel, amelyek hozzásegítik őket elsődlegesen képviselői helyük megtartásához (az újraválasztás mint stratégiai cél mentén) és bizonyos funkciókhoz, amelyek egyben feladatuk teljesítéséhez is szükségesek (például a párthierarchiában elfoglalt helyhez vagy parlamenti pozícióhoz).

Ez a szerepértelmezés eredményesen használható a magyarországi képviseleti szerepek feltárásához, mert számol a változó intézményi hatásokkal. A következőkben ezt a megközelítést alkalmazom, de ki is egészítem, illetve áthelyezek bizonyos hangsúlyokat. Korábbi elemzések tapasztalatai alapján három szempontot kell mérlegelni a változásra is reflektáló és a politikai rendszer hatásaival számoló szerepértelmezéshez. Egyrészt valóban és elsősorban vizsgálni kell az *intézményi* körülményeket, amelyek egyszerre jelentenek korlátokat és lehetőségeket (*constrain and enable behaviour*) (i. m., 162). Az intézmények változása (lett legyen az törvényi változás, mint például a helyi pozíciók és a parlamenti mandátumok párhuzamos viselésének engedélyezé-

se, vagy szervezeti változás, például a pártok intézményesülése) is természetes részét képezi ennek a dimenzióknak.

Másrészt ugyanakkor vizsgálni kell a képviselők által az intézményekben elfoglalt *pozíciókat*. Ez a megközelítés kapcsolódik Donald Searing szintén neoinstitucionalizmusra épülő, de normatív megközelítéséhez, amely a pozíciókból következő választásokból származtatja a képviselői szerepeket (*Roles are the place where individual choices meet institutional constraints*) (Searing 1994, X). Bár a strømi és a searingi megközelítést általában szembeállítják egymással azon az alapon, hogy a strømi stratégiai rugalmassága összeegyeztethetetlen a searingi pozícióalapú szerepértelmezés determinizmusával, az intézmények és az elfoglalt pozíciók nem azonosak (igaz, szorosan összefüggnek), így együttes vizsgálatuk a szerepértelmezésben elkerülhetetlen. Például ha csak az intézményi meghatározottságot tekintenénk, elég lenne azt megállapítani, hogy a centralizált pártokban a képviselőjelölt-állítást kizárólagosan a párthierarchia végzi, de a képviselő szerepértelmezésében feltételezhetően az is számít, hogy az illető pártvezetői pozícióban van-e vagy sem, hiszen nem mindegy, hogy a kiválasztó vagy kiválasztandó helyzetéből tekinti szerepét: az intézményi környezet és annak átalakulása, valamint az elfoglalt pozíciók változása egyaránt fontos a szerepfelfogás és -alakulás szempontjából. Amennyiben a pozíciót is dinamikusan értelmezzük (hiszen változhat a szereplők, adott esetben a képviselők pozíciója az évek vagy főleg a parlamenti ciklusok során), a két megközelítés kiegészíti, és nem kioltja egymást.

Végül harmadikként figyelembe kell venni azokat a *normákat és elvárásokat* is, amelyek a képviselők elképzeléseit és céljait befolyásolják. Persze a normák és elvárások sok tekintetben intézményileg meghatározottak, sőt a neoinstitucionalista szakirodalom az intézmények részeként tekint rájuk (North 1990),² mégis a magyar esetben – elsősorban az intézményi környezet újdonsága okán – indokolt, hogy ne csak a (kialakulatlan és változó) intézményekben és (változó) pozíciókban, hanem a korábbi időszakokból hozott, majd intézményesülő normákban és elvárásokban is keressük a szerep-alakulás magyarázatát.

Összefoglalva tehát: az intézményi környezet, az intézményekben elfoglalt pozíciók és a külső elvárások mentén igyekszem meghatározni a képviselői szerep tartalmát – és esetleges átalakulását vagy változatlanóságát. Elsőként nézzük meg a kezdet, a szereptanulás körülményeit és eredményeit!

² „Institutions consist of formal rules, informal constraints (norms of behaviour, conventions, and self-imposed codes of conduct) and the enforcement characteristics of both.”

SZEREPTANULÁS AZ ELVÁRÁSOK ÉS AZ INTÉZMÉNYEK KONTEXTUSÁBAN

1990-ben a parlamenti és pártintézményi háttér még sok bizonytalanságot tartott. Az intézményi háttérfeltételek közül a legbiztosabb elem a választási rendszer volt, amelynek hatását a képviseleti szerepekre vonatkozóan amúgy is elfogadottnak tartja a szakirodalom (Bogdanor 1995), bár látni fogjuk ennek ambivalenciáit. Ezért az intézmények közül a képviseleti szerep kialakulása szempontjából a választási rendszer hatását vizsgáljuk meg először. Ezenkívül az intézményi környezet relatív kialakulatlansága miatt kell kitérni a társadalmi elvárásokra, feltételezve, hogy ebben a korai időszakban ezek az elvárások és örökölt normák döntőek lehetnek a képviseleti szerep formálódásában. Szerencsére a képviseleti szerepelvárásokra vonatkozó első közvélemény-kutatások korábbiak, mint maga az első demokratikus választás, tehát ebben az esetben valóban „intézmény előtti” normákkal számolhatunk.

A vegyes választási rendszer képviseleti hatása csak első látásra tűnik egyértelműnek, valójában a szakirodalom sokat küzd ezekkel a választási rendszerekkel. Kezdve a hozzánk legközelebb álló német példával, sokáig egyszerűen alaptalannak tartották a két mandátumtípus szerepmeghatározó voltát feltételezni. Hans-Dieter Klingemann és Bernhard Wessels (2001) korábbi kutatásokra hivatkozva mondja, hogy a nyolcvanas évekig fel sem merült, hogy a mandátum alapján eltérő képviseleti tartalmakat és szerepeket találjunk, hiszen a jelöltek általában mindkét választási dimenzióban indulnak, és így kettős azonosságuk adott. Hozzátehetjük, hogy ez a magyar esetben is igaz, a kezdeti bizonytalanság után egyre nagyobb arányban indulnak több helyen a jelöltek (Sebestyén 2003). Annak ellenére, hogy ez a gyakorlat Németországban is megmaradt, és a pártok a listás képviselőktől is elvárják a szoros körzeti kapcsolatot, mégis a kilencvenes évektől megmutatkoztak a két képviselői csoport közötti eltérések. „A mandátum típusa számít a szereporientáció szempontjából”, vonták le a következtetést (i. m., 292).

Érdekes, hogy a szintén vegyes választási rendszerű Litvániában (71 képviselőt egymandátumos körzetekben egyszerű többséggel, 70-et pedig országos listáról választanak) a két mandátum közötti eltérés vonatkozásában éppen a várttal ellentétes eredményekre jutottak (Clark–Martinaitis–Dilba 2008). A listás képviselőktől várt nagyobb pártfegyelem és az egyéni körzeti képviselőktől várt nagyobb szabadság elképzelése elbukott a képviselők szavazói viselkedésének próbáján. (Ezt a próbát sajnos Magyarországon nem tudjuk elvégezni a frakciófegyelem magas szintje miatt.) Megállapításuk szerint az egyéni képviselők nem kapcsolódnak a feltételezett mértékben választóközrethöz (i. m., 335).

Ezek a példák arra szolgálnak, hogy érzékeltessék a problémát: nem evidencia a választási rendszer hatása, számos egyéb szempontot, pártfejlődést, a területiséghez való változó viszonyt, a hagyomány erejét kell mérlegelni a hatás értelmezéséhez. Ezek a szempontok iránymutatóak a magyarországi

eset elemzésében is. A mandátumtípuson alapuló különbségek fontosak, de nem jelentik feltétlenül a képviseleti szerep kizárólagos magyarázatát.

Ezt erősíti meg más szempontból a távolinak tűnő új-zélandi példa. Új-Zéland egy 1993-as referendum után tért át a korábbi egymandátumos körzeti alapú, brit mintájú választási rendszerről a vegyesre. Az új szisztéma hatásait vizsgálva meg kellett állapítani, hogy nagyobb befolyása van az örökségnek, a korábban megtanult szabályoknak, normáknak és elvárásoknak, mint az új választási rendszernek (McLeay–Vowles 2007).³ Ez az eset azért érdekes, mert felhívja a figyelmet a korábbi tapasztalatok alapján kialakult normák, elvárások jelentőségére. Hiába lett a választási rendszernek egy listás ága, ettől függetlenül az egyéni körzeti hatások érvényesültek.

Vagyis több ország tapasztalatai alapján mondhatjuk, hogy a választási rendszer képviseleti szerepre vonatkozó hatása kontextusfüggő, a mandátumtípuson túlmutató. A képviseleti szerep kialakulása szempontjából mégis elsőként a mandátumtípus hatását vizsgálhatjuk, mert a választási rendszer határozott intézményi keretet jelentett ebben a korai időszakban.

A képviselők körében 1992 tavaszán készült az első felmérés. Az *1. táblázat* jelentős képviseleti orientációkülönbséget mutat az egyéni és a listás mandátumot viselő képviselők között. Az egyéni képviselők közel fele választókörzetét és városát, régióját jelölte meg, míg a listás képviselők közel negyede pártja képviseletét nevesítette legfontosabbnak. Mindkét képviselői csoport esetében jelentős volt az ország összes állampolgárának képviselése (35 és 28 százalék), amit a *trustee* (megbízott) képviseleti stílushoz lehet kapcsolni. Összességében azonban a küldötti képviseleti stílus dominanciája, ezen belül az egyéni képviselők esetében a körzeti-területi képviseleti fókusz dominanciája figyelhető meg.

³ *For a recently changed electoral system what is accepted as legitimate behaviour for an MP is the product of the norms and values of the past as much as the characteristics of the present structures* (i. m., 92).

I. TÁBLÁZAT

A képviselő fókuszja a mandátum típusa szerint (1992)

Ön kit képvisel elsősorban? (százalék)

	Egyéni (N = 56)	Listás (N = 61)	Összesen (N = 117)
Városát, régióját	3,6	15,0	9,4
Választókerületét	44,6	3,3	22,2
Pártját	8,9	23,3	17,1
Társadalmi réteget/csoportot	3,6	18,4	10,3
Érdekcsoportot	0,0	3,3	1,7
Az ország összes állampolgárát	37,4	27,8	32,5
Egyéb, nem tudja, nem válaszol	3,9	8,9	5,8

Az intézményi hatást és a képviselők aktuális pozícióját kiegészítik az elvárások, normák, amelyekkel a képviselők találkoztak, és amelyeket maguk is internalizáltak. Túlfeszítené az írás kereteit, ha „igazi” történelmi szempontok taglalásába kezdenénk, mégis meg kell jegyezni, hogy a magyarországi politikai fejlődésben mindig töredezett volt a delegációs lánc és így maga a képviselői tartalom, amit a különböző rezsimok a helyi érdekeknek a kijárási gyakorlatával való érvényesítésével, sőt intézményesítésével igyekeztek ellensúlyozni. Nem volt ez másképp a kommunizmus időszakában sem. Az 1966. évi III. törvény területi egységekre (választókerületekre) építette a választási rendszert a korábbi listás rendszer helyett, és ezzel hivatalosan is elfogadottá tette az elvárást, a körzet képviselőjét. További szimbolikus gesztusként az 1970. évi III. törvény alapján a választókerületekben lehetővé vált a jelölés és a hivatalos jelöltről való szavazás – bár tudjuk, a kommunista párt felügyelete mellett (Judge–Ilonszki 1995, 163). A hatás nem maradt el: a nyolcvanas években az interpellációk túlnyomó többsége helyi ügyeket érintett (Kerekes 1987, 132), a képviselők ezzel is igyekeztek megfelelni a körzeti elvárásoknak, és 1988 tavaszán egy reprezentatív felmérés szerint a válaszadók 84 százaléka egyetértett azzal, hogy vissza kell hívni azt a képviselőt, akinek nem elégedettek a parlamenti munkájával (Kurtán–Sándor–Vass 1990, 499).

Egyéb korai közvélemény-kutatási adatok is megerősítik ezt a képet. 1989 októberében egy közvélemény-kutatásban azt kérdezték, hogy hogyan szavazzanak a képviselők. A válaszadók 10 százaléka a képviselőktől lelkiismeretük szerinti, 70 százaléka a választók akarata szerinti szavazást remélt, a többiek mindkettő figyelembevételét tartották kívánatosnak (Kurtán–Sándor–Vass 1989). Arra a kérdésre, hogy mivel foglalkozzanak a képviselők, re-

latív többséggel a helyi érdekek képviselése „győzött” (38 százalék) az országos ügyeké (29 százalék) mögött, míg a többiek (33 százalék) mindkét terület képviselését kívánatosnak tartották. A képviselők személyére vonatkozóan pedig szoros versenyben állt az országos és a helyi ismertség. Arra a kérdésre, hogy milyen képviselőt szeretnének, a válaszadók (még mindig az első parlamenti választás előtt, 1990. márciusban) 35 százaléka országosan, 36 százaléka helyileg ismert személyt képzelt el (a többiek szerint ez nem számított), helyi lakost 50 százaléka nevezett meg (Kurtán–Sándor–Vass 1990). Látható tehát, hogy milyen mélyen gyökerezett az elvárásokban a helyi, területi érdekek képviselése, és még a képviselő helyi beágyazottsága is.

A helyi képviselést szempontját hosszabb történelmi tapasztalatok erősítették elvárássá – és hozzátehetjük, hogy ezek a két évtized során nem változtak, sőt. A Magyar Választáskutató Programnak a Norvég Finanszírozási Mechanizmus keretében zajlott 2009-es vizsgálata szerint a válaszadók 49 százaléka gondolta, hogy a képviselőnek városát, régióját, választókerületét kell képviselnie, 31 százaléka vélte úgy, hogy az ország összes állampolgárát, 12 százaléka a pártot, míg 5 százalék valamilyen csoportot/társadalmi réteget nevesített képviselendő fókuszként (Róna 2010). Ezek a szempontok nyilvánvalóan hozzájárultak és a mai napig hozzájárulnak a képviselési szerepek jellegéhez. Figyelemre méltó az elvárások stabilitása is.

Annak ellenére, hogy a rendszerváltás kezdetén a képviselők döntő többségének nem volt helyi politikai tapasztalata, nem voltak helyi gyökerei, és a választókerületi intézményi kapcsolatok még nem épültek ki teljeskörűen, a körzeti és területi képviselési fókusz jelentős arányát a hagyományból, társadalmi elvárásokból, a szocializációs folyamatokból eredeztethetjük. A képviselők részben „kész” szerepet hoztak magukkal, és ezek ráépültek az új intézményekre. A korai szerepek aztán, ahogy látni fogjuk, tovább rögzültek, és – legalábbis első rátekintésre – nincsenek összhangban a bekövetkezett intézményi átalakulással, elsősorban a pártok konszolidációjával és növekvő szerepével – viszont reflektálnak a társadalmi elvárásokra. A következő részben megvizsgáljuk, hogy az intézményi konszolidáció és a képviselők pozíciójának változása hogyan hatott a képviselési szerepekre, és miként értelmezhetőek ezek a szerepek.

ÁLLANDÓSULÓ KÉPVISELETI SZEREPEK – VÁLTOZÓ INTÉZMÉNYEK ÉS POZÍCIÓK

Milyen intézményi és pozicionális változásokkal kell számolni az első parlament és az első vizsgálat idejéhez képest? Intézményi szempontból a pártkonszolidáció hatásait kell figyelembe venni.

A rendszerváltás pártvezérelt volt, a pártok hamar megszerveződtek, a pártkonszolidáció a többi posztkommunista országhoz képest összehasonlít-

hatatlanul gyorsabban végbement. De nemcsak egyszerűen pártkonszolidáció, hanem növekvő pártosodás is zajlott (Enyedi 2006a), a kilencvenes évek végétől a pártelit a szimbolikus politizálás játékát űzte, és ebben partnerre talált a társadalmi többségben is (Tóka 2006), a pártrendszer bipolarizálódott és blokkosodott (Enyedi–Casal Bértoa 2010). Ez a helyzet jellemezte egészen 2010-ig a pártrendszert. A pártok konszolidációja a parlamentben is megmutatkozott. A frakcióelhagyás mértéke eleve alacsonyabb volt nálunk, mint a régió többi országában (Shabad–Slomczynski 2004, Ilonszki–Edinger 2007), és a trend ezen belül is egyértelmű: az első parlamentben 91 képviselő, a másodikban 49, a harmadikban 25, a negyedikben 19, és 2006–2010 között már csak hat hagyta el frakcióját (utóbbi esetben nem számítva azokat, akik frakciójuk megszűnése miatt cseréltek formálisan széket). A pártok ereje megmutatkozott a jelöltállításban, amit a stratégiai szerepértelmezés szempontjából kiemelt jelentőségű területnek kell tekinteni: ezzel feltétlenül számolnia kell a képviselőnek, hiszen a szerep betöltéséhez először az újraválasztást kell elérnie, ami pedig nem sikerülhet a pártelit vezérelte kiválasztás nélkül.

A pártok konszolidációja nyomán intézményesülő pártfrakciók miatt a parlamenten belüli normák és viselkedések is megváltoztak. Az aktív, törvénykezdeményező és a frakcióból ki-kiszavazó (sőt ki-kilépő) képviselő kezdetben uralkodó képe radikálisan megváltozott: szilárd frakciófegyelem határozza meg a parlamenten belüli képviselői tevékenységet, lett légyen szó szavazásról vagy a kérdés és az interpelláció gyakorlatáról. Például a Rice-index a magyar parlamentben jóval 90 százalék fölötti (Ilonszki–Jáger 2008), vagyis az egyes frakciók tagjai ilyen arányban szavaznak együtt egy-egy törvény kapcsán; vagy az egyébként és hagyományosan ellenőrző szerepet betöltő kérdés és interpelláció alárendelődött a frakcióérdeknek: általánossá vált a „saját kormány” kérdése és interpellálása.

Átalakultak a bizottsági szerepek is. A magyar parlamentben a bizottságoknak eredendően és formálisan jelentős jogosítványaik vannak, ennek ellenére leértékelődött a szerepük. Ha a közpolitikai döntésekben való aktív részvétel már nem hoz olyan hasznot, ami a képviselői célok megvalósításához hozzájárulna (például nem teszi láthatóvá a „szakértő politikust” a médiában, nem generál népszerűséget, nem jelent elismerést a párton belül stb.), leértékelődik a bizottsági tagság és feladat is. Persze nem a vizsgálóbizottság, amely a botrány vagy szimbolikus politizálás terét nyújtja. A törvényalkotási folyamat pártelvűségének megkérdőjelezhetlensége mellett (King 1976), szinte ismeretlen a pártok közötti törvényhozási együttműködés és „politikai flexibilitás” (Andeweg–Nyzink 1995). A képviselők törvényalkotó kedve megesappant, az első ciklusban a törvények egyharmadának még egyéni képviselői indítvány volt az alapja, később e kezdeményezést a kormány és pártja vette át. A rendszerváltás kezdetén a pártok szervezete laza volt, kivéve az utódpárti szocialistákat, majd a többi párt is szervezetenként erősödött és intézményesült, bár ez a folyamat elsősorban a Fidesznél teljesedett ki. Mindenesetre a politi-

kai rendszer pártelvűsége és -alapzata megkérdőjelezhetetlenné vált. Azt jelenti-e ez, hogy a képviselői szerepekben egyre határozottabban jelenik meg a párttal való azonosulás és a párt képviselete? Joggal feltételezzük-e, hogy a változások hatására a pártképviseleti szerepfelfogás erősödik?

A frakciók nem „egyformák”, eltéréseik nem pusztán a kormány-ellenzék helyzetből következnek (egyértelmű, hogy a kormányon lévő frakciók tagjai számára tágabb lehetőségek nyílnak a képviseleti szerepek megvalósítása terén), hanem összefüggnek az egyes pártok szervezeti logikájával, elsődlegesen azzal, hogy a „külső” párt vagy a „belső” párt van-e domináns helyzetben: a parlamenten belüli frakció vagy parlamenten kívüli pártszervezet áll-e az erő centrumában? A szocialisták kivételével a külső párt creje csekély volt, és inkább a frakció uralta az arculat- és programalkotást. Mit jelent ez a képviseleti szerep szempontjából? Több kötöttséget érzékelnek a képviselők, mert nincs jelentős külső pártbázisuk? Ezért a párton kívülre fordulnak pluszerőforrásért?

Ez utóbbi kérdésekhez kapcsolódnak a képviseleti szerep pozicionális szempontjai. Nem csupán az intézményi hatások és változások, hanem a képviselők pozícióiban bekövetkező módosulások is mérlegelendők. Az első parlamenti ciklusban a választott önkormányzati tisztségek összeegyeztethetetlenek voltak a parlamenti mandátummal, e helyzetet 1994-ben változtatta meg a kormányra kerülő szocialista–szabad demokrata többség éppen azért, mert a szocialista padosorokban több önkormányzati képviselő és polgármester is ült. Ezt némi késéssel, először az 1998-as győzelem után, majd ennél még határozottabban a 2002-es vereség után követte a Fidesz pártszervezői munkája, amelynek részben célja, de mindenképpen kísérőjelensége volt a helyi önkormányzati pozíciók megszerzése. Egyre gyakoribbá vált a mandátumhalmozás, a párthuzamosan viselt parlamenti és önkormányzati pozíció. Persze ez a törekvés más jelenségekkel is érintkezik. A magyarországi pártok meglehetősen szegények (Enyedí 2006b), tehát szükségük van a helyi erőforrásokra, nemcsak politikai, hanem konkrét anyagi értelemben is. De a helyi erőforrás segítségével juthatnak lélegzethez a parlamenti képviselők is, ezzel nyerhetnek biztosabb pozíciót a szelekciós folyamatban. E kétoldalú (pártot és képviselőt egyaránt érintő) erőforráshiány ellensúlyozásának igénye mutatkozik meg abban, hogy mintegy fele-fele arányban szereztek előbb parlamenti és utána helyi politikai pozíciót, illetve előbb helyit és utóbb parlamentit a mandátumhalmozók (Várnagy 2008, 53).

A pártok és a képviselők ilyen stratégiai szerepfelfogása okán 1994 után teljesen átalakult a képviselők pozicionális helyzete. 1994 és 2010 között összesen 262-en voltak polgármesterek és 352-en megyei közgyűlési tagok parlamenti mandátumuk mellett, erősödő tendenciával: 1994-en még csak 14, a következő választásokon 29, 60, 74 és végül 2010-ben 95 képviselő volt egyben polgármester is. Vagyis jelenleg a képviselők valamivel több mint 20 százaléka polgármester, ezenkívül közel 15 százalékuk képviselő-testületi és

9 százalékkuk közgyűlési tag, összességében több mint 40 százalékkuk mandátumhalmozó (Várnagy 2008, 52–54, MKA 2010). A helyi kötődés erősödése más szempontok alapján is kimutatható: 2006-ban ugyanabban a választókerületben nyert mandátumot a képviselők egyharmada, ugyanazon a területi listán hozzávetőleg egyhetede, ugyanabban a megyében pedig egytizede, míg korábban (főleg 1998 előtt) ezek az értékek sokkal alacsonyabbak voltak (Papp 2008, 99). 2010-ben is hasonlóak az arányok, a korábbinál jelentősebb fluktuáció ellenére (MKA 2010).

Mindennek alapján a pártok jelentette változó intézményi környezetre és az időközben módosuló pozicionális lehetőségekre összpontosítunk ebben a részben azt vizsgálva, hogy tapasztalunk-e változást a képviseleti szerepben az alapvetően átalakuló intézményi (párt-) és pozicionális környezet nyomán. A 2. táblázat több vizsgálat eredményét mutatja (nem térünk vissza az 1992-es kiindulóponttra): az 1999-es a konszolidációs folyamat csúcsát, 2007-et, a képviselői szempontból a túlhajtott konszolidáció szakaszát, és 2010-et, amely kétségkívül új szakasz kezdete.

2. TÁBLÁZAT

A képviselet fókuszja a mandátum típusa szerint (1999, 2007, 2010)

Ön kit képvisel elsősorban? (százalék)

	1999		2007		2010	
	Egyéni (N = 47)	Listás (N = 50)	Egyéni (N = 36)	Listás (N = 44)	Egyéni (N = 116)	Listás (N = 116)
Városát, régióját	15,2	12,2	60,0	26,8	67,2	23,3
Választó- körzetét	45,7	4,1				
Pártját	13,0	24,5	8,6	19,5	3,4	18,1
Társas- dalmi réteget/ csoportot	,0	10,2	14,3	9,8	1,7	9,5
Érdek- csoportot	–	–	–	–	–	–
Az ország összes állam- polgárát	23,9	42,9	17,1	43,9	26,7	48,3
Egyéb, nem tudja, nem válaszol	2,2	6,1	0,0	0,0	1,0	0,8

Nézzük meg először a legfontosabb folyamatokat! Az általános képviseleti fókusz, tehát az, amelyet joggal köthetünk a megbízott (*trustee*) képviseleti stílusához, vagyis az ország összes állampolgárának képvisetele mindig jelentős arányban (nagyjából egyharmad) van jelen, és felülreprezentált a listás képviselők körében. Érdekes, hogy a 2010-es parlamentben a legmagasabb ez az arány (beleértve az első parlamentet is). Ezt az új képviselők viszonylag magasabb arányával (a képviselők közel fele) magyarázhatjuk: az új képviselők közel fele, a továbbszolgálók egyharmada vallotta az ország állampolgárainak képviseteletét a legfontosabbnak, bár ezt a hatást egyáltalán nem tapasztalhattuk az első demokratikusan választott parlament esetében, ahol szinte mindenki „új” volt. Tehát nemcsak a szolgálati idő, hanem a párt hatása is érvényesül: az új képviselők körében találjuk a két új frakció tagjainak túlnyomó többségét. A csoportképviselet a 2007-es Ház kivételével szinte a listás képviselők privilégiuma, amennyiben ők hivatottak a területi érdekeken túlmutató csoportérdekek képviseteletére.

A pártképviseleti fókusznál két jelenség figyelemre méltó: bár megmarad az egyéni és a listás mandátumok közti eltérés (mindig a listás képviselők vallják magasabb arányban ezt a képviseleti orientációt), mindkét mandátumtípus esetében határozottan csökken a pártképviseleti szerep jelentősége. A helyzet a 2007-es és 2010-es felvételen annyira átalakul, hogy ekkor már a listás képviselők is nagyobb arányban nevesítik a területi képviseteletet legfontosabb képviseleti orientációjukként, mint a pártképviseletet. A területi képvisetelet jelentősége dinamikusan nőtt. 10 százalékponttal növekedett az egyéni mandátumot szerzett képviselők körében 1992–1999 között, és ugyanilyen arányban a listás képviselők körében 1999–2007 között. Feltételezhetjük, hogy az előbbi esetben a már eredendően meglévő normák erősödtek fel a választási rendszer hatására a körzeti munkára fordított erőforrások növekedése és a mandátumhalmozás lehetősége miatt; az utóbbi esetben azonban a területi fókusz felhívja a figyelmet arra, hogy pusztán a mandátumtípus alapján nem értelmezhetők a szerepek. Összességében a pártképviseleti fókusz a listás képviselők körében 2010-re a harmadik helyre szorul, az egyéni mandátumot szerzett képviselők körében pedig eljelentéktelenedik. A pártfókusz csökkenése elsőre meglepő a politikai rendszer általános partosodottsága fényében. Ugyanakkor és visszatérve a szerepfogalom korábban bemutatott felfogásához, amennyiben a szerepet viselkedési stratégiának fogjuk fel, értelmet nyer ez a szerepfelfogás.

Egyrészt a képviselők szerepeikben reflektálnak a társadalmi elvárásokra és a normákra is. Ezt láttuk a helyi képviseleti orientáció markáns megjelenésében egy olyan pillanatban, amikor még az intézményi feltételek nem alakultak ki. Legalább részben itt kereshetjük a pártra vonatkozó szerepfelfogás ambivalenciáját is. De ez a jelenség folytatódott a későbbiekben is. A gyors partosodás után nagyon gyors pártkiábrándulás következett, a kilencvenes évek közepére már 20 százalék körülire, a politikai intézmények közül a leg-

alacsonyabb szintre esett vissza a pártok bizalmi indexe, és ezt a helyzetet a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok is megerősítik (Rose–Munro 2003). A szerepértelmezéshez tehát hozzátartozhat a párttól való távolságtartás: a saját önkép és a nyilvánosságnak szóló kép részeként.

Másrészt az intézményi körülmények és a pozicionális feltételek is racionálissá teszik a szerepet: az erőforrásokat (az újraválasztástól a médiajelenlétig) – bár nem közvetlenül és nem mindig egyértelműen, mégis – a pártoktól való függés és kapcsolat keretében lehet értelmezni: például az újraválasztás (a kiválasztás, szelekció) egyre fontosabb garanciája a helyi politikai pozíció, amire az erőforrások miatt a pártoknak is szükségük van. Tehát a pártok csökkenő jelentősége a képviseleti orientáció meglepő, de a stratégiai viselkedés szempontjából értelmezhető jelensége. Az intézményi környezet hatása a szerepfelfogásban nem közvetlen módon, hanem áttételesen mutatkozik meg. A pártdominanciát elnyomja a társadalmi elvárás, valamint a párt- és az egyéni képviselői érdek találkozása, ami egyre nagyobb számban vállalt helyi politikai pozícióban ölt testet, és ez alakítja a területre fókuszáló képviseleti orientációt.

Ezenkívül pozicionális kérdés magának a képviselői csoportnak a konszolidációja, illetve ennek potenciális hatása a képviseleti szerepekre. 1990-ben, az első szabad választás után a képviselőknek csupán 3 százaléka volt továbbbszolgáló, és egyéb politikai tapasztalataik is szűk körűek voltak. A konszolidációs időszak csúcán, 2006-ban 70 százalékra emelkedett a korábbi parlamenti ciklussal mutatott folytonosság, hogy aztán 2010-ben a pártrendszer átalakulása nyomán 50 százalék alá csökkenjen. Hogyan tükröződnek a szerepekben az új és a régi (továbbbszolgáló) képviselők közötti eltérések? Joggal tételezzük-e fel, hogy a szocializációs hatás nyomán a szerepfelfogások stabilizálódnak, illetve ezzel összefüggésben, hogy eltérőek az új és a továbbbszolgáló képviselői szerepek? A 3. táblázat erre ad választ. Az egyszerűség kedvéért az 1992-es adatokban mindenkit újnak tekintettünk – nem csak a ténylegesen nagyon alacsony továbbbszolgálási adatok miatt, hanem azért is, mert a továbbbszolgálók számára is teljesen újnak számított a demokratikus parlamentarizmus környezete.

3. TÁBLÁZAT

**A képviselet fókuszja az új képviselők és a továbbszolgálók körében
(1992, 2007, 2010)**

Kit képvisel ön? (százalék)

	2007		2010		1992
	Újak*	Tovább- szolgálók	Újak	Tovább- szolgálók	Újak
Városát, régióját					9,4
Választó- körzetét	35	44,6	32,1	51,1	22,2
Pártját	10	16,1	12,3	11,7	17,1
Társadalmi réteget/ csoportot	20	8,9	8,5	5,1	10,3
Érdek- csoportot	–	–	–	–	1,7
Az ország összes állam- polgárát	35	30,4	47,2	32,1	32,5
Egyéb, nem tudja, nem válaszol	0	0,0	0,0	0,0	5,8

* Itt az elemszám kicsi, tehát a százalékos arányok ennek figyelembevételével értékelendők.

Érdekes, hogy a területi fókusz aránya alig változik az új képviselők körében, gyakorlatilag egyharmad körül marad. Míg azonban ez a csoport 1992-ben magába foglalta mandátumtípustól függetlenül (szinte) az összes képviselőt, 2010-ben az új képviselők nagy többsége listás mandátumot szerzett (kizárólagosan ez a helyzet a két új párt és a szocialisták vonatkozásában, és nagyrészt a Fidesz esetében is), vagyis az összességében szinte azonos mértékű területi fókusz jelentősebb területi/választókörzeti képviseleti orientációt takar az újak esetében. Egyértelmű az újak–továbbszolgálók közötti eltérés e tekintetben, ami részben a továbbszolgálók körében az egyéni mandátumos képviselők jelenlétéből következik. A két legutóbbi választás között is növekedett a továbbszolgálók körében a területi/választókörzeti fókusz aránya, összhangban a már korábban megállapított ténnyel: ez jelent a párt és a közvélemény elvárásai alapján is biztosabb helyet. Ezt erősíti az a tény, hogy 2010-re a pártképviseleti fókusz értéke szinte teljesen összecsiszolt a régi képviselők és a továbbszolgálók vonatkozásában. Említésre méltó, hogy az általános képviseleti fókusz (az ország állampolgárainak képviselete) mindig magasabb, és 2010-re szignifikánsan magasabb az új képviselők körében.

Miközben a helyi képviselet a domináns társadalmi elvárás, nagyon alacsony a képviselőkkel való kapcsolattartás mértéke, a hasonló választási rendszerű országok között a legalacsonyabb szintű. Erre vonatkozóan szintén érdemes a két évtizedes perspektívát érvényesíteni: 1988-ban, az utolsó „kommunista parlamentben” a reprezentatív mintában szereplő válaszadók 60 százaléka nem tudta felidézni képviselője nevét (Kurtán–Sándor–Vass 1989), miközben mind ők, mind a parlamentben ülők egy része a területi képviseleti kapcsolat kialakításán fáradozott. És a paradox helyzet folytatódik. 2009-ben a 4. táblázatban felidézett nagyon tág kérdésre (néhány évet jelöl meg a kérdés a kapcsolatfelvétel időhatáráként) a válaszolók több mint négyötöde nemmel válaszolt. Jelentős nemek közötti (a nők még kevésbé élnek a lehetőséggel) és korcsoportonkénti eltéréseket is találunk (a legfiatalabb korosztály keresi fel képviselőjét a legkevésbé).

4. TÁBLÁZAT

Kapcsolatba lépett-e képviselőjével az utóbbi néhány évben?

(N = 2975, százalék)

	Nem		Korcsoport			
	Férfi	Nő	–29	30–44	45–59	60–
„Nem”	81,0	88,4	88,3	85,5	83,2	83,8
„Igen”	19,0	11,6	11,7	14,5	16,8	16,2

3000 fős reprezentatív minta, 2009, Választáskutatás.

Az 5. táblázat konkrétan teszi fel (Volt-e a képviselőjével kapcsolata az utóbbi egy évben?), és összehasonlító perspektívába helyezi a kérdést. A hasonló, vegyes választási rendszerű államok között Magyarországon a legalacsonyabb az „igen”-nel válaszolók aránya. A fejezet elején már említett országok rendre megelőzik, és bár Új-Zéland esetében lehet a korábról örökölt, intézményileg is konstruált kulturális örökségre hivatkozni, a másik két országgal való összevetésben egyértelmű a magyar eset problematikussága. Különösen Litvániával összevetve látványos az eltérés. Lehet, hogy Magyarországon az állampolgárok csak hirdetik, de nem érvényesítik a szoros területi képviseleti kapcsolatot?

Ezt erősíti meg a 6. táblázat is, a jelöltekre vonatkozó kérdéssel. A magyarországi válaszolók közel 40 százaléka egyetlen jelölt nevére sem emlékezett pontosan. Sajnos ebben a kérdésben nincsenek adatok Litvániáról, de a Baltikumra vonatkozó egyéb vizsgálatokból tudjuk (Pettai 2005), hogy általában jelentősek a választók, képviselők közötti kapcsolatok, még a kedvezőtlenebb választási rendszer esetében is.

5. TÁBLÁZAT

Volt-e kapcsolata képviselőjével az utóbbi 12 hónapban?
(százalék)

	Igen
Új-Zéland	24
Németország	11
Magyarország	7
Litvánia	15

Forrás: Norris 2004, 241.

6. TÁBLÁZAT

Emlékszik-e bármelyik jelölt nevére, aki a legutóbbi parlamenti választáson az Ön körzetében indult?
(százalék)

	Egyet sem tud megnevezni	Egyet megnevez	1-nél többet megnevez
Új-Zéland	21	20	60
Németország	24	43	33
Magyarország	37	24	40

Forrás: Norris 2004, 239.

Ezek az adatok felhívják a figyelmet a képviselőkkel és a képvisellel kapcsolatos választói elvárások és a tényleges választói viselkedés ellentmondására. Az okokat több tényezőben kereshetjük. Lehetséges magyarázat az általános bizalomhiány és konkrétan a megválasztottakkal való elégedetlenség, ami sokszor megjelenik a közvélemény-kutatási adatokban. Intézményi szempontból pedig az érdekvérvényesítés választókon átnyúló formáinak dominanciája és pártelvűsége indokolhatja, hogy a választók nem próbálnak érvényt szerezni a vallott képviseleti modellnek.

A KÉPVISELETI SZEREP TIPOLÓGIÁJA

Az előzőekben intézményi, pozicionális és normatív szempontok alapján értelmezni tudtuk a képviseleti szerep kialakulásának és módosulásának okait, és egyszerű analitikus eszközökkel összekapcsoltuk a politikai rendszer egyes tulajdonságaival. Értelmezhetővé vált a helyi-területi fókusz növekvő szerepe, a pártorientáció visszaszorulása. Ugyanakkor, elsősorban a területi és a pártorientáció tekintetében, a mandátumtípuson alapuló eltérés mértéke csökkent. A mandátumtípuson alapuló megkülönböztetés bár fontos, de önmagában nem elegendő egy releváns szereptipológia megalkotásához. A mandátumalapú szereptipológia korlátja, hogy – amint ezt már említettük – a jelöltek több helyen indulnak, így nem egyértelmű a mandátum típusa szerinti elkülönítés. Ezenkívül, mivel jelentős a továbbszolgálók aránya, előfordul, hogy az egyes választások során különböző mandátumot szerez ugyanaz a képviselő. Bár láttuk a mandátumkoherencia növekedését, a választási rendszer logikája szerint ennek a folytonosságnak-koherenciának megvannak a határai. Végül maga a szerepértelmezés – amely a stratégiai viselkedés feltárását célozza – is megkívánja, hogy több, az erőforrás-lehetőségeket és -felhasználásokat jobban figyelembe vevő szempont segítségével keressük a releváns szereptípusokat.

Akkor beszélhetünk kialakult képviseleti szerepekről, amikor a parlament tagjainak körében viszonylag stabilan, kiszámíthatóan, csoportokba „szervezetten” találkozunk a képviselőhöz kapcsolódó attitűdök és magyarázzák a képviselők viselkedési stratégiáját.

A különféle felmerült szempontok figyelembevételével a képviseleti szerep érvényességének, magyarázó voltának bizonyítására három szempontot vettünk figyelembe: a pártvezetői háttérrel, a helyi pozíció és a mandátum típusát. Láttuk a mandátumtípus relatív relevanciáját, és hasonlóképpen egyértelmű a helyi és a pártvezetői pozíció növekvő jelentősége, előbbi a mandátumhalmaz és a helyi érdekérvényesítés elismerése, utóbbi a hierarchikusan szervezett és centralizált pártok okán.

E szempontok figyelembevételével három képviselői csoportot alakítottunk ki: a párttagok, a körzeti képviselők és az úgynevezett vegyes képviselők csoportját.

Nem pártvezető + listás mandátum + helyi pozíció	Körzeti képviselői csoport
Nem pártvezető + listás mandátum + nincs helyi pozíció	Pártképviseleti csoport
Nem pártvezető + egyéni mandátum + helyi pozíció	Körzeti képviselői csoport
Nem pártvezető + egyéni mandátum + nincs helyi pozíció	Körzeti képviselői csoport
Pártvezető + listás mandátum + nincs helyi pozíció	Pártképviseleti csoport
Pártvezető + egyéni mandátum + helyi pozíció	Pártképviseleti csoport
Pártvezető + listás mandátum + helyi pozíció	Vegyes csoport
Pártvezető + egyéni mandátum + helyi pozíció	Vegyes csoport

A körzeti csoportot azok alkotják, akiknek helyi pozíciójuk van és nem pártvezetők – függetlenül attól, hogy egyéni vagy listás mandátumot szereztek, valamint azok, akiknek sem pártvezetői, sem helyi pozíciójuk nincs, de az egyéni mandátum világosan utal a választókerület-központú karrierre. A pártemberek csoportjában találhatóak azok a pártvezetők, akiknek nincs helyi pozíciójuk, függetlenül a mandátum típusától, valamint azok, akik egyik pozícióval sem rendelkeznek, de listás mandátumuk utal az erős pártbázisra, hiszen a listán bejutó helyre kerültek. A vegyes csoport tagjainak pártvezetői és helyi pozíciójuk is van, függetlenül a mandátum típusától. Ebbe a csoportba összesen nyolc fő került, így őket egyéni mérlegelés alapján a másik két csoport valamelyikébe soroltuk. A két megmaradt csoportot kiegészítettük az újak (először bekerülők) csoportjával, akik esetében figyelmen kívül hagytuk a pozíciót: az újak nagyon ritkán pártvezetők, és bár láttuk, van olyan eset, amikor hamarabb kerül valaki helyi politikai pozícióba, mint képviselői székbe (a mandátumhalmozók mintegy felénél így történt), a parlamentbe való bejutás „újdonsága” fontosabb magyarázó változónak tűnik, mint a helyi politikai pozíció. A 3. táblázat új képviselők és továbbszolgáltók közötti eltérései a területi/választókerületi, valamint az ország állampolgárai fókusz tekintetében szintén ezt támasztják alá.

Feltevésünk szerint a fenti szempontok alapján kialakított csoportok szignifikáns mértékben magyarázzák a képviseleti szerepeket. Ezt teszteli a 7. és a 8. táblázat.

7. TÁBLÁZAT

A képviselet fókusza a képviselői típusok szerint

(2010; n és százalék)

Kit képviseljen a képviselő?

Kit képviseljen a képviselő?	Képviselői csoport			Összesen
	párt-képviselő	körzeti képviselő	elősőr szolgáló	
Választókerületét	38 (40,9%)	32 (80,0%)	34 (35,4%)	104 (45,4%)
Pártját	14 (15,1%)	1 (2,5%)	10 (10,4%)	25 (10,9%)
Társadalmi csoportot	6 (6,5%)	0 (0%)	6 (6,3%)	12 (5,2%)
Az ország állampolgárait	35 (37,6%)	7 (17,5%)	46 (46,9%)	88 (38,0%)
Összesen	93 (100,0%)	40 (100,0%)	96 (100,0%)	229 (100,0%)

p < 0,01

A szokásos, a képviseleti fókuszra vonatkozó kérdés egyértelmű eredményt hoz: a körzeti képviselők 80 százaléka a választókörzet képviseletét tartja fontosnak. Ugyanakkor jelentős – valójában a legnagyobb arányú – a választókörzet képvisete a pártképviselői csoport esetében is (40 százalék) (ezt láttuk a korábbi elemzésben is), és szintén közel 40 százalékuk vallja legfontosabbnak az ország állampolgárainak képviseletét. A pártképviselők 15 százaléka tekinti a pártképviseletet a legfontosabbnak, ami jóval magasabb, mint a másik két csoportban, de figyelembe véve, hogy ide tartoznak a pártvezetők is, mégis alacsony, igaz, összhangban van korábbi megállapításainkkal, és megerősíti a képviselet stratégiai viselkedésként való értelmezését: a válasz az elvárásokra és a normákra is reflektál, továbbá a parlamenti mandátum biztosítékaként tekint a körzetre. A körzeti képviselők egyáltalán nem tartják fontosnak a társadalmicsoport-képviseletet, szemben a másik két képviselői csoporttal. Összességében szignifikáns a kapcsolat a megalkotott képviselői csoportok és a képviseleti fókusz között.

8. TÁBLÁZAT

Hogyan szavazzon a képviselő, ha a választók és a párt álláspontja eltér egymástól?

(2010; n és százalék)

Hogyan szavazzon a képviselő, ha a választók és a párt álláspontja eltér egymástól?	Képviselői csoport			Összesen
	párt-képviselő	körzeti képviselő	eloszor szolgáló	
A párt álláspontja szerint	45 (60,0%)	9 (23,7%)	32 (38,1%)	86 (43,7%)
A választók véleménye szerint	30 (40,0%)	29 (76,3%)	52 (61,9%)	111 (56,3%)
Összesen	75 (100,0%)	38 (100,0%)	84 (100,0%)	197 (100,0%)

p < 0,01

Egy ennél konkrétabb kérdéssel is teszteltük a csoportok relevanciáját (5. táblázat), a parlamenten belül vallott szavazói viselkedés alapján. A választók és a párt konfliktusa esetén a pártképviselői csoport a pártálláspontot preferálná (60 százalék), míg a körzeti képviselői csoport a választókat. A körzeti képviselői csoport háromnegyede a választók véleménye szerint döntene. Az új képviselők csoportja inkább a választók véleményének figyelembevétel-

le felé hajlik. Az összefüggés szignifikáns, tehát ezek a képviselői attitűdök is reflektálnak a csoportképzés szempontjaira. Megállapítható, hogy a 2010-es ciklusban az intézményi környezet nyújtotta pozicionális különbségek alapján megalkotott képviselői csoportok képviseleti fókusza szignifikánsan eltér. Relatív kiszámíthatóak a képviseleti szerepek, összekapcsolhatók meghatározó politikai intézményi körülményekkel, feltárulnak a képviseletiszerep-felfogás okai. Az „eredményes” csoportképzés ellenére az összefoglalásban mégis a problémákra, hiányokra, további megválaszolandó kérdésekre térnénk ki.

KÖVETKEZTETÉSEK

Húsz év távlatából egyértelmű a korai képviseletiszerep-tanulás, az első években kialakult főbb jelenségek megmaradtak. A képviseleti szerepek kezdettől jól elkülönültek egymástól a mandátum típusa szerint. Ez a konszolidáció (és bizonyos tekintetben intézményesülés) előtti elkülönülés hívta fel a figyelmet a szerepek alakulásában a szakirodalomban elhanyagolt normák, elvárások jelentőségére. A képviseletre vonatkozó társadalmi elvárások közvélemény-kutatásokkal feltárt állandósága a két évtized során szintén figyelemre méltó. Bár nem tökéletesen összehasonlítható kérdések mentén, de a helyi érdekek képviselése és a képviselő helyi beágyazottsága egyértelmű preferencia volt, és az ma is. A korán kialakult képviseletiszerep-elképzelések alapvetően megmaradtak, bár a mandátumalapú eltérések csökkentek, dominánssá vált a területi képviseleti, és csökkent a pártképviseleti orientáció.

Ez a változás a szereporientációk terén mind kulturális, mind intézményi okokkal magyarázható: a túlpártosodottság ellenére a pártképviseleti fókusz alacsony mértékét magyarázza a pártok iránti nagyfokú bizalmatlanság, ami részben kulturálisan kódolt örökség, de már két évtizedes intézményi tapasztalat is: a teljesítmények elmaradása pártokhoz kötődik – igaz, rendre a „másik” párthoz, és paradox módon együtt járhat a vezérek csodálatával (Tóka 2006). Másrészt, bár a párhierarchia uralkodik a legfontosabb, mert legelső belépési küszöbnél, a jelölésnél, a jelölési sikerhez hozzásegíthetnek a helyi erőforrások, és a pártnak ez további pozíciók (például frakcióvezetés) és egyéb erőforrások (például médianyilvánosság) kiindulópontja lehet. Látható tehát a képviseleti szerep stratégiai racionalitása, instrumentaritása. A helyi-területi képviseleti fókusz dominanciája a pártok által konstruált szerep. Előfordulhat, hogy a legsikeresebb helyi pozíciót szerzők belekényszerülnek az országos politizálásba, hogy a pártnak új erőforrásokat hozzanak, akár annak a potenciális fenyegetésnek az árnyékában, hogy elveszíthetik helyi pozíciójukat, ha a párt valaki mást alkalmasabbnak ítél a hely betöltésére.

Ugyanakkor ez a helyzet és szerepértelmezés következményekkel jár, a szerepnek ugyanis meg kell felelni. Ez a körülmény pedig általános képviseleti problémák forrása lehet. A helyi érdek vitele követelménnyé válik.

Azonban az általános érdek a helyi érdekek pusztája összesítése-e? Kérdéses, hogy a területi érdek ennyire erőteljes megjelenítése összhangban áll-e a képviselőtől a modern képviseleti demokráciában immanensen elvárt általános képviseleti feladatokkal a *burke*-i és az alkotmányos értelemben egyaránt. Ez a helyzet negatívan befolyásolhatja a képviselői szerepeket, amelyek nem azonosak a képviseleti szerepekkel. A parlamenti képviselőre szerepek sokasága vár (Saalfeld–Müller 1997), amelyek közül csak egy a képviseleti szerep. A törvényalkotástól a kormány ellenőrzéséig számtalan feladata van, amit nem lehet pusztán területi szempontok alapján értelmezni, elvégezni. Korábbi kutatások mutatják, hogy csökkent a frakcióban, de nőtt a pártban végzett munka és a helyi ügyekkel töltött idő (Kurtán–Ilonszki 2008, 30). A mandátumon kívül viselt pozíciók negatívan befolyásolják a parlamenti feladatok teljesítését – míg növelik a parlamenten kívüli jövedelmeket (Juhász 2008). Vagyis a kialakult képviseleti szerepek elszegényítik a képviselői szerepeket – ezzel magát a parlament funkcióját is. Ha nem izgalmas a bizottsági munka, ha nem érdekesek az országos feladatok, ezzel az egész parlamenti intézményrendszer leértékelődik, a képviselet általános elve csorbul. Ez a szerepinkonzisztencia testet ölt a nemzetközi összehasonlításban is szigorú pártfegyelemben és általában a parlamenti viselkedésben.

A parlamenti képviselők és a választók közötti kapcsolat tekintetében is kimutathatók voltak a képviselet ellentmondásai: bár összhangban vannak a képviseleti orientációra vonatkozó társadalmi és képviselői elvárások, a látzólagos harmónia háttérében átfogó képviseleti problémák húzódnak meg.

A képviseleti deficit értelmezésében a fejezet fő szempontjával összhangban párt és helyi képviseleti orientáció ellentmondásaira hívtuk fel a figyelmet, de legalább még egyet hozzá kell tennünk a képviseleti fókuszra vonatkozó táblázatokban mindenhol felbukkanó kérdés mentén: alig mutatkoznak meg a képviselet strukturáltabb összefüggései, az érdekek, társadalmi csoportok képviselete. Az első parlamentben nagyobb arányban jelent meg a réteg/csoport képviselet, mint a két legutóbbiban, és mára teljesen eltűnt az érdekcsoport mint képviseleti fókusz. Mindez olyan körülmények között, amikor számtalan külön érdek érvényesítéséről lehet állandóan hallani-olvasni. Igaz, illeszkedik ez a csend az instrumentalista szerepfelfogás fogalmi keretébe, amely a helyi/területi érdek mögött valójában a pártérdeket szolgálja, de nem megnyugtató a képviselet transzparens érvényesülése szempontjából.

A képviseleti szerepek vizsgálatával a képviseleti deficit kérdése újabb szempontokkal egészült ki. A szakirodalom felhasználásával és kibővítésével kialakítottuk és relevánssá tettük a képviseleti szerep tipológiát, de ennek alapján nem találtunk megnyugtató választ a képviseleti deficit problémájára. A társadalom sem működik vallott normáinak és elvárásainak megfelelően, a képviselők pedig részben a párt vezérelte stratégiaszerep-értelmezés, részben a parlament kiüresítése nyomvonalán valójában tovább gyengítik a képviseleti demokrácia alapzatát. A kép pontosabbá tételéhez és árnyalásá-

hoz további kutatásokra lenne szükség. Össze kellene vetni a választóköri és a parlamenti viselkedés tapasztalatait, így lehetne feltárni a képviselői és a képviselési szerepek közötti konfliktus jellegét, valamint vizsgálni kellene a képviselői karrierutakat a párt- és a helyi pozíciók kapcsolatának egyértelművé tétele érdekében. Így többet tudhatnánk meg a képviselés konkrét tartalmáról, és feltárulna a képviselési deficit jelenségek körének intézményi, pozicionális és személyi meghatározottsága.

IRODALOM

- Andeweg, Rudy B. 1997. Role specialisation or role switching? Dutch MPs between electorate and executive. In Müller, Wolfgang C.–Saalfeld, Thomas (szerk.). *Members of Parliament in Western Europe: roles and behaviour*. London, Frank Cass.
- Andeweg, Rudy B.–Nyzink, Lia 1995. Beyond the Two-Body Image: Relations Between Ministers and MPs. In Döring, Herbert (ed.). *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Frankfurt, Campus. 152–78.
- Bogdanor, Vernon (szerk.). 1985. *Representatives of the people? Parliamentarians and constituents in Western democracies*. Aldershot, Gower.
- Clark, Terry D.–Martinaitis, Zilvanas –Dilba, Ramūnas 2008. Electoral Mandate and Party Cohesion: Does it Matter in Lithuania? *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 24. (3.), 317–337.
- Enyedi Zsolt 2006a. A befagyott felszín és ami alatta van. A 2006-os választás és a magyar pártrendszer. In Karácsony Gergely (szerk.). *Parlamentári választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, DKMKA–BCE. 205–228.
- Enyedi Zsolt 2006b. Accounting for Organisation and Finance. A Contrast of Four Hungarian Parties. *Europe-Asia Studies*, 58. (7.), 1101–1117.
- Enyedi Zsolt–Casal Bértoa, Fernando 2010. Pártversenymintázatok Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 20. (1), 7–30.
- Eulau, Heinz–Wahlke, John, C. 1978. *The Politics of Representation: Continuities in Theory and Research*. Beverly Hills (CA), Sage.
- Ilonszki, Gabriella–Edinger, Michael 2007. Members of Parliament in Central Eastern Europe—a Parliamentary Elite in the Making. *Journal of Legislative Studies*, 13. (1.), 142–163.
- Ilonszki Gabriella–Jäger Krisztina 2008. Erős kormány – gyenge parlament? A törvényhozási kapacitás és törvényhozási teljesítmény politikai, szociológiai összefüggései. *Századvég*, (4.), 1–24.
- Juhász Gábor 2008. A fele nem tréfa. Parlamentári képviselői jövedelemlista. *HVG*, 2008. április 19.
- Judge, David–Ilonszki, Gabriella 1995. Member-Constituency Linkages in the Hungarian Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, 20. (2.), 161–176.
- Kerekes Zsuzsa 1987. Válaszúton az Országgyűlés. *Medvetánc*, (3–4.), 120–143.
- King, Anthony 1976. Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France and West-Germany. *Legislative Studies Quarterly*, 1. (1.), 11–34.
- Klingemann, Hans-Dieter–Wessels, Bernhard 2001. The Political Consequences of Germany’s Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots? In Shugart, Matthew S.–Wattenberg, Martin P. (szerk.). *Mixed Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press. 279–296.
- Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) 1989. *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, DKMKA.
- Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) 1990. *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, DKMKA.
- Kurtán Sándor–Ilonszki Gabriella 2008. Munka, foglalkozás, hivatás – a képviselői professzionalizáció több szempontú elemzése. In Ilonszki Gabriella (szerk.) 2008.

- Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum. 17–42.
- McLeay, Elizabeth–Vowles, Jack 2007. Redefining Constituency Representation: the Roles of New Zealand MPs under MMP. *Regional and Federal Studies*, 17. (1.), 71–95.
- MKA 2010. Magyar Képviselői Adatbázis. Elitkutató Központ.
- Norris, Pippa 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*. New York, Cambridge University Press.
- North, Douglass C. 2010. *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Budapest, Helikon.
- Papp Zsófia 2008. A stabilitás forrásai a képviselők megválasztásában. Ilonszki Gabriella (szerk.) 2008. *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum. 95–120.
- Pettai, Vello 2005. Assessing Institutional Determinants of MP Behaviour: Survey Data from the Baltic States. *Czech Sociological Review*, 41. (3.), 57–77.
- Róna Dániel 2010. *Kit képviselnek? A magyarországi képviselő elemzése a reprezentációs megközelítés alapján* (kézirat).
- Rose, Richard–Munro, Neil 2003. *Elections and parties in New European Democracies*. Washington, CQ Press.
- Saalfeld, Thomas–Müller, Wolfgang C. 1997. Roles in Legislative Studies: A Theoretical Introduction. In Müller, Wolfgang C.–Saalfeld, Thomas (szerk.). *Members of Parliament in Western Europe: roles and behaviour*. London, Frank Cass. 1–16.
- Shabad Goldie–Słomczynski Kazimierz M. 2004. Inter-party mobility among parliamentary candidates in post-communist East Central Europe. *Party Politics*, 10. (2.), 151–176.
- Searing, Donald D. 1994. *Westminster's World. Understanding Political Roles*. Cambridge (MA)–London, Harvard University Press.
- Sebestyén, István 2003. Országgyűlési választások: pártok, stratégiák, képviselőjelöltek és mandátumok. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.). *Magyarország politikai évkönyve 2003*. Budapest, DKMKA. 1100–1146.
- Strøm, Kaare 1997. Rules, reason and routines: Legislative roles in parliamentary democracy. *The Journal of Legislative Studies*, 3. (1.), 155–174.
- Tóka Gábor 2006. Vezérek csodálói. A magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In Karácsony Gergely (szerk.). *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, DKMKA–BCE. 17–58.
- Várnagy, Réka 2008. Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága. In Ilonszki Gabriella (szerk.) 2008. *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum. 43–66.
- Wahlke, John C. et al. 1962. *The Legislative System: Explorations in Legislative Behavior*. New York, John Wiley and Sons.